

BÖLÜM 34

1-MARDİN ERMENİLERİ

1-Mardin’de Ermenilerin Tarihi ve Katolikleşme Süreci

Mardin Ermeni piskoposları, **Sis Katolikosları** tarafından takdis edilmekteydi. 1632 yılında Mardin Piskoposu olan **Dimoteus Karmuk’un** misyonerler vasıtasıyla Katolikliği kabul etmesiyle beraber Mardin Ermenileri arasında Katolik inancı yayılmaya başlamıştır. Karmuk, gördüğü baskılar karşısında İtalya’ya kaçmış ve orada ölmüştür. Mardin Ermenileri arasında 1630’lu yıllarda Katolikliğin ilk tohumları atılmasına rağmen, Katolikleştirme bundan yaklaşık yarım asır sonra, kendisi de Mardinli bir Ermeni olan **Melkon Tazbazyan’ın** yaptığı faaliyetler sonucunda amacına ulaşmıştır. Mardin’de Avrupa’dan gelmiş Hristiyanlar olarak başarılı olamayacaklarını anlayan Katolik misyonerler, kendi yanlarına çektikleri Ermenileri kullanmaya karar vermişlerdir. Katolik misyonerler Tazbazyan’ı eğitim için Roma’ya göndermişlerdir. 1680 yılında Tazbazyan Mardin’e dönmüş ve piskoposluk kürsüsünü kurmuştur. Tazbazyan, Mardin’deki 1860 Ermeni ailesinden 200 aile hariç olmak üzere Katolik olmasını sağlamıştır.

Ermeniler Mardin’de ticarete önemli bir rol oynamışlardır. 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan olaylarda Ermeniler sadece bir yerel güç unsuru olarak değil, uluslararası bir planın da parçası olarak bölgedeki kargaşada yerlerini almışlardır.

2-Tomas Çerme’nin İddiaları ve Süryani-Ermeni İlişkileri

Tomas Çerme’ye göre, 1915 Ermeni Tehcir kabilelerinin konaklama ve geçiş güzergâhı Mardin şehriydi ve bölgedeki Süryani ailelerin pek çoğu kafilenden Ermeni yetim erkek çocukları evlat edinmişlerdir. Vaftizli olmalarına rağmen Süryani kilisesinde yeniden vaftiz edilmiş, Süryani adları verilmiştir. Büyüyen çocuklar yine Süryani kızlar ile evlendirilip toplumun asil üyesi haline

getirilmişlerdir. Bu yetim çocuklar öldükleri zaman geçmişleri ve asılları hakkında Süryani ruhaniler kesinlikle bilgi vermez, Süryani mezarlığına gömerlerdi.

Mardin'in Ermenilerden boşalan yerlerine, dışarıdan gelen Süryani Yakubiler yerleştirilmiştir. Bunların Ermeni yetim çocuklarını evlat edinerek Mardin şehrinde nüfuslarını artırdıkları görülmektedir. Mezopotamya'nın başlıca yerleşim bölgelerinden Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Samsat gibi yerlerde yaşayan Ermeni Şemsiler (Güneş oğulları)'dan Yakubi-Süryani mezhebine girenleri 1942 yılına kadar Süryani ruzmanelerinde her yıl ifiharla ilan ederlerdi.

1915'te Ermeni Tehciri sırasında Mardin'deki **Surp Kevork** ve **Surp Hovsep (Aziz Yusuf)** kiliseleri askeri kışla ve tehcirde yetim kalmış çocuklar için yetimhane olarak kullanılmıştır. Bu iki kilise 1949 yılında Ermeni cemaatine iade edilmiştir. Bir yıl içinde ünlü Mardinli, Ermeni asıllı mimarbaşı **Sarkis Lole (Levon)'nin oğlu mimarbaşı Selim Lole** ve **Cebrail Hakimyan** başkanlığında Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kilisesinin onarımı yapılabilmektedir.

30 Temmuz 1950'de Mardin asıllı piskopos **Nerses Tayroyan**, beraberindeki rahip **Kevork Cercis Çandıryan**, cemaat ve yetkili erkânın da iştirakiyle görkemli bir açılışa Surp Hovsep kilisesini ibadete açmıştır. Yetkililerin izniyle genç rahip Kevork Cercis Çandıryan kilisenin rahipliğine atanmıştır. Kısa zamanda Ermeni cemaatini toparlamış ve 27 Aralık 1954 yılına kadar vaftiz, düğün, cenaze, Pazar ve bayram ayinleri yapılmıştır. Mardinli Ermeni çocuklara dini eğitim ve ilahileri Ermenice öğretilmiştir. Anılarda Mardin Ermeni cemaatinin 169 çocuğu Ermeni geleneklerine göre eğitildiği hatırlanmaktadır.

1915'ten 1950'li yıllarda Surp Hovsep kilisesi açılana kadar dini vecibeler ya Keldani ya da Süryani Katolik kilisesinde (bunların bir kısmı da Süryani Yakubilerde) yerine getirilirdi. Açılması ile birlikte Surp Hovsep kilisesi Mardin şehrinin en kalabalık ve canlı kilisesi durumuna gelmiştir. Zaman zaman bölge şehirlerden Ermeni bakiyelerin önemli ziyaret ve umut yeri olmuştur.

Surp Hovsep kilisesi Ermeni tehcirinden sonra bölgede açılan ilk kilisedir. Kiliseye atanan rahip Kevork Çandıryan Roma'da tanrı bilimi eğitimi görmüştü. Oysa kardeş kiliselerin ruhanileri ilkokul mezunu bile olmayıp, **Der Zafaran Manastırı'nda** eğitim görmüşlerdi. Aradaki bu eğitim farkı kardeş Yakubi-Süryanileri etkilemiş, Süryanileşmiş Ermeniler kısmen de olsa Ermeni kilisesi çatısı altında toplanmaya başlamışlardır. Çünkü Süryanilerin bir bölümü Ermeni kökenliydi. Ermenilerin bu geriye dönüş hareketi Yakubi-Süryanilerin işine gelmeyip, zaman zaman rahip Çandıryan'a karşı gelmişlerdi.

Surp Hovsep kilisesinin açılışı ve rahip Kevork Çandıryan'ın gelişiyle pek çok kilise hurafesi de son bulmuştur. Genç rahip, çağın tüm uygar kilise geleneğini Mardin'e getirmiştir. Örneğin, diğer kardeş kiliselerde o dönemde uygulamada kilise girişinden heykele kadar olan uzun koridorda tahta perde çekilmişti ve dualarını haremlık selamlık halinde yapıyorlardı. Aynı gelenek Ermeni Surp Hovsep kilisesinde uygulanmaz, kutsal kitap İncil'in öğütlerinin dışına çıkılmamıştır.

Ermeni ve diğer kiliselerin tek ortak yanı mimari üslubudur. Geleneksel Ermeni kiliseleri gibi diğer kardeş kiliselerin de -Ermeni Şemsi Güneşoğulları mabetleri olması dolayısıyla- sunak heykelleri doğuya bakmaktadır. Özellikle kilise ayin ve eğitim dilinin Ermenice oluşu hazm edilemez ve Yakubi-Süryaniler tarafından tartışma konusu haline getirilir. Bu huzursuzluğun başı ise Süryani metropoliti **Hanna Dolapönü** gösterilir. Ermeni rahibin başarısı tartışılır hale gelir.

Bu huzursuzluk iki toplum arasında dayanılmaz bir hal almıştır. Tomas Çerme, **Yakubi-Süryanilerin Mardin'de evleri olmadığını**, 1915 Ermeni tehciri sonrası kırsal kesimden gelen Süryanilerin Mardin şehrine akın ederek Ermenilerden boşalan malikânelere yerleştirildiğini iddia etmektedir. Bu yüzden Mardin'de yeniden Ermeniliğin yeşermesini istememektedirler.

27 Aralık 1954'te kilisenin rahibi Kevork Çandıryan sabaha karşı sınırdışı edilmiş ve kiliseye bir daha başka rahip atanmamıştır. Bir hafta sonra Diyarbakır şehri Ermeni cemaati üyelerinden Agop adlı bir şahıs Mardin şehrine gelerek Süryanilerin (Karasun Manuk) Kırklar Kilisesi'ne gitmiş, Süryani metropoliti Hanna Dolapönü'nü bulmuş ve ona "Ermeni rahibini suçlayarak sınır dışı edilmesine sebep oldun Cennete mi gideceksin?" demiştir. Metropolitin bir işareti ile kilisede bulunan cemaat, Agop'u dışarı atmıştır. Mardin şehrinin kuruluşundan beri var olan Ermenilerin bu durumdan sonra varlıkları son bulacaktır.

Mardin Ermenileri sahip oldukları mal, mülkü, kiliselerini ve atalarının mirası Mardin şehrini terk ederek hiç tanımadıkları ülkelere göç etmişlerdir. Ermenilerin geçerli sebepleri vardı. Doğdukları şehrin havasının, suyunun özlemiyle yanarken kültürler arası ve iklim farklılıkları gibi pek çok zorluklara da göğüs germişlerdir. Bu hasreti ve zorluğu biraz da olsa yenebilmek için geleneklerini gittikleri ülkelere taşımışlardır. Ancak doğdukları topraklarda gömülememenin de hasretiyle ölmüşlerdir. Mardin şehrindeki Ermeni cemaat

üyesi 1612 kişi kısa zamanda ABD, Şili, Arjantin, Brezilya, Avustralya, Kanada, bir kısmı da İstanbul ve Lübnan’a göç etmişlerdir. Kilise ise ihtişamını bugün korumamaktadır.

Bugün sadece Süryani görünümünde bir veya iki Ermeni aile Mardin’de yaşamaktadır. Kilise vakfının 150 civarı mülkünün vakıf yönetim kurulu iki aile tarafından yönetilir. Kilise ise yılda 3-4 kez Yakubi-Süryaniler tarafından ayin için açılır. Ermenilerin son göçünden sonra kısa zamanda Hanna Dolapönü haleflerinin önemli bölümü Mardin bölgesinde kalamamış, onlar da ekseriyetle göç etmek zorunda kalmışlardır. Mardin Ermenileri tarafından günümüze kadar Yakubi-Süryani metropolit Hanna Dolapönü’yü ve yandaşlarını suçlamaktadırlar.

Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kilisesinden günümüze kalan yegane anı, çocuklukta giyilen “şabık” (kilise gömleği) olmuştur. Tomas Çerme, özlemin ve hasretin tarifinin olmadığını belirtir.

Mardin’deki 1612 kişiden oluşan Ermeni bakiyeleri kiliselerinde rahip olmayınca ve çocuklarının dini eğitim gereksinimi söz konusu olunca, yeniden Yakubi-Süryani veya Keldani kiliselerine gitmek istememişlerdir.

1955 tarihinde Ermenilerin Mardin’den göçünden sonra şehirdeki yaşamlarına ait izler Yakubi-Süryaniler tarafından planlı bir şekilde silinmeye çalışılır. Amaç Mardin ve Ermeni kelimelerinin yan yana kullanılmaması, hatta şehrin tarih sayfalarından silinmesidir. Mardin’e gelen yayın-basın mensupları sadece Yakubi-Süryani din adamları ile karşılaşır ve onlar her tarihi eser hakkında konuşurken onu Süryanileştirirler. Metropolit Hanna Dolapönü’nün yazdığı Mardin tarihi, şehri Süryanileştirir. Amaç Mardin tarihini, mimarisini ve kültürünü kendilerine mal etmektir. 108 fotoğraf içeren 210 sayfalık Mardin tarihinde Ermenilere ait bir tek ibare veya fotoğrafa rastlanmaz.

Bir başka örnek ise, Mardin kalesinin bulunduğu dağın ve şehirdeki malikânelerin kamuoyuna Yakubi-Süryani eseri diye tanıtılmasıdır. Oysa devlet salnamelerinde dağın Ermenice adı **Msis** diye geçer. Malikânelerin Ermeni asıllı mimarları da tarih sayfalarını doldurmakta, tapu kayıtlarına bakıldığında Ermenilere ait oldukları anlaşılmaktadır. Böylece, Mardin’de Hristiyan olarak Yakubi-Süryani mutlak söz sahibi olur. Ermeni kelimesi söylemek zorunda kalındığında ise Katolik veya Hristiyan kelimeleri kullanılmaya özen gösterilir.

Aynı metropolitin 1972 yılında yayınlanan “**Tarihte Mardin**” adlı kitabı; Mardin’deki manastır, kilise ve tarihi anıtlar tarihleri hakkında Türkçe yazılan

ilk kaynaktır. Ancak ciddi hiçbir kaynak gösterilmeden yazılmıştır. Bu kitap daha sonraki yıllarda Mardin tarihini yazmak isteyenler için asılsız bir kaynak oluştururken, tarihçiler arasında doğan çelişkiler de konuyu içinden çıkılmayacak boyutlara vardırır.

Bir örnek daha eklenecek olursa; Hanna Dolapönü'nün kartal yuvası diye adlandırıp yazdığı Mardin kalesinin eski kaynak ve şehir salnamelerinde “**Masis dağı ve kalesi**” diye geçtiği görülmektedir.

Mardin ve etrafındaki Yakubi-Süryani mabetlerin fermanlarına rastlanılmamıştır. Ancak (zilliyeten) tasarruftan tapulaştırılmış olması mümkündür. Çünkü bu mabetler genelde Ermenilerin eski dini olan **Arevortiklere (Şemsi, Güneş oğulları)** aittir. Şemsilerin Süryanileşmesinden sonra mabetleri de kiliselere dönüştürülür.

Yakın tarihte Mardin ve etrafındaki Hristiyan kiliseleri hakkında yazılan yazılar Süryani-Yakubi keşişlerin duygusal ve keyfi ifadeleriyle yazılmıştır. Mabet ve kiliselerin, ilmi ve tarihi biçimde araştırmalarına önemle ihtiyaç vardır. Mardin şehri için devamlı slogan haline getirilmek istenen “minarede ezan, Süryani kilisesinde çan” cümlesi pek çok unsurun beraber yaşadığı Mardin ve Mardinliler için büyük haksızlıktır.

Günümüzde Mardin ile ilgili yazılan, yayınlanan ve konuşulanlar bu şehirdeki Ermeni izlerini silmek için verilen çabalaradır. Son zamanlarda basın-yayın sık sık Mardin tarihi ve mimari eserlerini Süryanilere mal etmekle gerçek olmayan kaynaklar yaratmaktadır. Süryani propagandası yapan bu yayın-basın yetkililerinin yeterli bilgiye sahip olmadığı açıktır.

Mardin’de Süryani görünümünde iki Ermeni aile kalmıştır. Turistlere otantik kalıntı gibi gösterilmektedir. Tomas Çerme, Türk ve Ermeni milliyetçilerinin kendilerine artık daha inandırıcı düşmanlar bulması ve önyargıları bir tarafa bırakması gerektiğini belirtir. Süryani toplum liderleri tarafından zaman içerisinde sistemli şekilde Mardin’de anıtların kökleşmiş Ermeni deyimleri sinsice ve sessizce değiştirilmiştir. Örnek verilecek olursa **Der-Zafaran, Deyrü’l Zafaran** ismi ile değiştirilmiştir. “Der”in Ermenice anlamı rahiplerin evi demektir. “**Mar**” yerine “**Mor**” ve “**Mort**” ile değiştirilmiştir. “Mar” ise Ermenice bir kelimedir. [2] Artuklular döneminde sağlanan imkanlar ile birlikte hoşgörü içinde yaşayan Süryani ve Ermenilerin özellikle Osmanlı’nın son dönemlerinde, misyonerlik faaliyetleri sonucu düşman kardeşlere dönüştükleri Tomas Çerme anlatımı ile ibretle sunulmuştur.

Tomas Çerme'nin Mardin üzerinde söz ve hak sahibi olduğunu iddia ettiği hususlara verilecek cevaplar:

- Mardin'in 1102 yılına kadar 800 metre uzunluğunda, en geniş yeri 150 metre olan kale yerleşimi dışında bir iskânın olmadığı.
- 442-542 yılları arasında veba salgını nedeniyle yüz yıl insanların yaşamadığı bir bölgede kiliselerin varlığından bahsetmenin eşyanın tabiatına aykırı olduğu.
- Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun Bizans egemenliğine son verilerek kılıç hakkı olarak alındığı.
- Ermeni ve Süryanilerin Bizans zulmü altında oldukları için Türk varlığını gönüllü olarak kabul ettikleri ve tabi oldukları, Bizans'tan kalma dini yapıların kendilerine tahsis edilmiş olduğu, sağlanan huzurlu ortam ve vergi avantajları sonucu bu bölgeye geldikleri. Türk, Selçuklu, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı hâkimiyet mücadelesi verirken zenginleşip çoğaldıklarını Türk hoşgörüsü sayesinde olduğunu unutmuş olmaları çok hazin.²⁹

29 Bölüm kaynakları : [1] Özcoşar, Dr. İbrahim. *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, s. 123.

[2] Kebikeç, yıl: 2009, sayı: 27, sayfa 99-15 (ayrı basım).